

Talumatus ja tõsiduse prohvet

Elo Viiding. Mina kõnelen kirjandusest (Tekste aastatest 2009–2019). Tallinn: Tuum, 2020. 140 lk.

Luuletaja ja prosaisti Elo Viidingu kirjanduskriitika ja arutluste kogumik on õhuke, kuid väljäänut ei paista olevat väga palju, kuna autor võtabki ses laadis sõna harva. Ilmumisandmeid tekstidele lisatud ei ole,

pudemete järgi võib tuletada, et enamik pärineb möödunud kümnendi varasemast poolest (sellele viitavad arvustatavate teoste ilmumisaastad või ka viide suhtlusvõrgustikule Orkut, mille täht on nüüd juba mõnda aega kustunud).

Nagu näitab juba pealkiri, läheneb Viiding materjalile tugevalt minapositionilt, samal ajal kui keskmine kriitik üritab pigem põgeneda võimalikult neutraalse väljenduse taha. Küllap on siin taga kirjanikuharjumus – looja ei saa kogu aeg kahelda ja tingivat kõneviisi kasutada,

ta peab kehtestama oma maailma; vrd „kui mina hakkam laulemaie”, või koguni (:):kivisildnik ja „Õpetaja ütles”. Viiding ise viitab sõbrale, kes on talle öelnud, et ta võiks kirjutada kirjanduskriitikat, „manifesteerida OMA seisukohti ja MAITSET”, „lõpuni minna oma KUULUTUSTEGA” (lk 104). Just seda sinne raamat teebki.

Eriti selgesti torkab kuulutuslikkus silma mitte üksikteoste arvustustes, vaid muudes sõnavõttudes, kus autor kipub ikka jõudma suurte küsimuste juurde: kes on kirjanik ja mis on kirjandus? Mõni tekst ongi otsesõnu pühendatud sellistele teemadele nagu „Järelsõna. Manifesto” või „Minu keel”. Kuid „Mõistuslikult ja tundeliselt. Otsides tasakaalu”, mis lubab olla kaasaegse kirjanduselu ülevaade, jõuab vaid pisut rääkida ümbritsevast kirjanduspildist, enne kui hakkab lahka kirjaniku ja kriitika põhimõttelisi toimetehhanisme. Sealjuures ei pöördu autor kuni lõpuni tagasi algse teema juurde, isegi mitte kombe täiteks – Viidingu tekste ei saa pidada ebaloogilisteks, aga need järgivad sageli mingit oma loogikat, mis võib olla suurem kui žanrikonventsioon.

Suureks üldistuseks kisub vägisi ka näiteks väike armas lugejate tüpoloogia palas „Juhan Viidingu eitamine”. Lühidalt, esimene lugejatüüp on see, kes peab luuletajat tõeprophetiks; teine on familiaarne põlvkonnakaaslasest lugeja; kolmandat huvitab autor ennekõike lavakujuna; neljas lugejatüüp kujutab enesest vasikasilmset noort fänni; viies väärtustab pullitegemist ja huumorit; kuues on heakodanlik lugeja, kes luulest õigupoolest midagi ei taipa, ent peab seda ilusaks ja väärikaks; seitsmes usklik lugeja, keda kõnetavad ainult read „Taevas tee meile selgeks, aga taevas ei tee”, kuid see-eest kõnetavad väga tugevasti; kaheksas kirjandusuurija, kelles lugemine peaaegu et emotsioone ei tekita; üheksas fundamentalistlik jälgendaja. Kuigi tüübis-

tik on välja arendatud spetsiifiliselt Juhan Viidingu retseptiooni kohta, mõjub see üsna universaalsena. Tekib aimus, et umbes samamoodi näeb Elo Viiding ka muid lugejaid ja võib-olla koguni iga kirjanik igasuguseid lugejaid.

Kuulutuslik on seegi, et Viiding esitab oma mõtteid tihti kategoorilises, absoluutlikus toonis. Tema sõnade taga heastub veendumus, et on mingid kõvad asjad, mis ei lähe isegi haamriga tagudes pehmeks. On olemas hea kunst ja hea kirjandus, tahe kirjutada ja mõista; selle vastasrinnas seisavad lollus, lödisus, väikekodanlik juhmus ja tuimus. Viimastele aitab vastu hakata igasugune mõtteline ümberpööramine, näiteks eitamine (Juhan Viidingu näitel) ja irvitamine (Ivar Silla näitel). Eriti just kodanlikkust Viiding ei salli, see ajab ta vihale ja paneb kasutama karmimaid väljendeid. Talle ei meeldi ei vormis ega sisus lobedus ja iseenesestmõistetavus, mugav ja turvaline rutiini kapseldumine.

Selline kategoorilisus võib kalduda dogmaatikasse, või siis on neid kerge omavahel segamini ajada. Viiding kirjutab: „Luule ei pea valu vaigistama, mahendama, ta peab panema midagi ka teravalt tundma – midagi **talumatut** tundma” (lk 126, originaali paksendus). Siit võiks hakata urgitsema, kas kunst ikka „peab” midagi, kas ei ole inetuse esteetika sama piirav kui ilu esteetika. Kui me hakkame nii veendunult ootama ebamugavust, kas ei muutu see sama sunduslikuks nagu mugavuse ootamine? Või mujal: „Kuigi head kunstiteost on alati keerulisem seletada kui keskmist, tuleks seda ammendavalt teha” (lk 102). Viidingu mõttekäik selles tekstikohas ei ole iseenesest sugugi radikaalne, vaid vastupidi, pigem üldtunnustatud: ta räägib sellest, et kunstiteose arvustamisel tuleb niihästi kuulata emotsioone kui ka teha kainet analüüsi. Ent tsiteeritud lausest aimub absoluutsust, mis meie relativistlikul ajastul mõjub hirmutavalt: oleksid justkui

olemas mingid objektiivselt head kunsti-teosed, mida on objektiivselt keeruline seletada, ometi lasub kriitikul moraalne kohustus seda teha, ja mitte niisama, vaid koguni ammendavalt. Kas ei peeta kunsti-teose ammendavat seletamist tänapäeval pigem oksüümoroniks: tähendusi sigineb ju sedamööda üha juurde, kuidas maailm muutub, isegi sama lugeja ei saa samasse kirjandusteosesse astuda mitu korda?

Ise kriitiku rollis ei käitu Viiding aga kaugeltki tuima dogmaatikuna. Just arvustamise kontekstis rõhutab ta ikka ja jälle, et kirjanduse mõistmine on suhteline. Ta märgib, et eri teosed mõjuvad lugejatele erinevalt ja see ongi normaalne (lk 100–102); et üksikule teosele lähenedes peab kriitik igal juhul arvestama ka sellega, et tema enese teadmised ei pruugi olla raamatu tarvis piisavad (lk 105). Viidingu enese huvi kütab selline olukord koguni üles: „Mind käivitab see, kui luuletaja on keeruline, kui tema tekstis on mõistatusi; mind huvitab, kui ma temast kohe aru ei saa; huvitab see, kuidas tekivad esmapilgul täiesti seostamatud seosed [---]” (lk 114). Siin ei pürgita materjali mitte niivõrd ammendavalt seletama, kuivõrd avatud meeli ja ettevaatlikult uurima.

Sel viisil ettevaatlikuks teeb Viidingut võib-olla taas omaenese kirjanikukogemus, vahetu teadmine sellest suurest tööst, mida kirjanik oma maailmu ehitades teeb. Elu kirjanikuna on tema jaoks habras olemisviis, mida tihti ei mõisteta ja mis väärrib kaitset (vt nt „Järelsõna. Manifesto”). Mujal väljendab ta veendumust, et on alati oluline tähele panna, mida kirjanik ise oma teoste kohta ütleb (lk 34). Üksikutele teostele lähenedes on ta pigem uje, ilmutab suurt pieteeditunnet, ei tõtta hukka mõistma. Kuigi Viiding rõhutab sissejuhatuses, et peaaegu kõik kogumiku tekstid on tellitud, on ainus silmanähtavalt negatiivne arvustus terves raamatus seisukohavõtt Villem Valme luulekogu kohta

(„Sõõr Suurupi kohal”). Selle teose „omas mullis olemine” on ületanud arvustaja väikekodanluse talumise läve; ometi üritab ta siingi kõigest väest viisakaks jääda.

Üldiselt püüab Viiding arvustajana teksti sõbralikult omaks teha või sealt oma leida. See „oma” on sageli mingi psühhoanalüütiline muster, mis puudutab juba mainitud talumatusi, ebamugavusi või hirme, nende kujustamist ja neile otsa vaatamist. Võluva tulemuse annab see näiteks lapsepõlve lemmikraamatute kirjeldamisel, kui selgub, et sügavaima mulje jätsid noorele lugejale „karmi elusaatusega täitanud vene orvud” või muinasjutud, mis kutsusid esile „imelise katartilise ja masohhistliku hüljatustunde” („Teispoolse jahimehed”, lk 12). Samas on huvitav märkida, et kui traditsiooniline psühhoanalüüs armastab analüüsivahendina väga sookategoriasid, siis neid Viiding selles funktsioonis mängu tooma ei kipu. Tal on „naisküsimumusega” omaette kindel, kuid diskreetne suhe. Tema ilukirjanduslik looming on kergesti feministlikult tõlgendatav ja seda ongi sageli nii sildistatud.¹ Kogus „Esimene tahe” (2002) leidub koguni „Feministlik luuletus”. Samas mõjub see fraas pealkirjana eneseirooniliselt ja ülepea ei sobi peavoolufeminismi laiapõhjaline, kaasav ja juubeldav laad Viidingu jaheda aristokraatlikkusega hästi kokku. Siinses raamatus leidub omaette tekst „Solidaarsusavaldus kirjutavatele naistele” – Ida-Euroopa naisluuletajate antoloogia tutvustus –, aga mujal poetab autor oma naisküsimumuslikud seisukohad üsna napilt muude mõttekäikude sekka. Näiteks kirjeldab ta halva arvustuse näitena üht Päevalehe teksti, kus nii raamatu autori kui ka tegelase kirjeldamiseks kasutatakse pejoratiivseid sõnu „egoistlik” ja

¹ Nt **M. Vassenin**, Varjatud ained meie pa-remas maailmas. – Postimees 13. VI 2009; **A. Teede**, Elo Viidingu paha tuju feminism. – Vikerkaar 2017, nr 10–11, lk 178–180.

„primadonnalik”. Viiding heidab arvustajale ette, et too ei seleta, miks on egoistlikkus ja primadonnalikkus halvad asjad – see etteheide mõjub kistuna, aga võib aimata, et siin taga on Viidingule omane tõrksus selle vastu, kui naisele, eriti naiskirjanikule keelatakse isepäi mõtlemist ja tegutsemist, kui teda tahetakse suruda korraliku käitumise raamidesse (juttu on Tiia Kriisa raamatust „Naine”). Luulekeele üle arutledes pühendab ta sapise lõigu naisluuletajatele seatud ootustele: naisluuletajad peaksid justkui olema konservatiivsemad; isiklikuma, mahedama ja pehmema keelega (lk 129).

Mis keelde puutub, kipuks Viiding mõnikord justkui väitma, et keel ei ole oluline. Hiljutises intervjuus kolleeg Kristjan Haljakule on ta öelnud: „Mulle on luuletaja eetilisus, tema põhihoiakud, mida ma õhust tajun, tähtsamad kui ta keelelised vigurid, mingid läbinähtavad nõksud, millega ta tahab poolehoidu võita.”² See tundub aga olevat ennekõike seesama vastumeelsus lobeduse ja mugavuse suhtes, mida põhjalikumalt selgitab just sellele teemale pühendatud lugu „Minu keel”. Luule-

² K. Haljak, Elo Viiding: juba tohib oma töö eest raha küsida. – ERR-i kultuuriportaal 30. X 2020, <https://kultuur.err.ee/1141259/elo-viiding-juba-tohib-oma-too-eest-rahakusida>

keelele on raske anda positiivset programmi, seda normeerida; küll võib öelda, mis see ei tohiks olla: „tüütu ja pinnapealne vadin, üksnes luuletaja nartsissistlik sõnamäng, autori keelemõnu eksponeerimine” (lk 128). Ka omaenese loomingu kohta ütleb Viiding: „Minu keel ei ole niisugune, mis lugejale kohe kergelt meelde jääks ja mida ta oma meeltes kordama ja armastama hakkaks” (lk 127). Samal ajal ei ole keel siiski ebaoluline – „Minu jaoks on luule keel eelkõige alateadvuse keel” (lk 129), kinnitab Viiding üle, ja alateadvuse vahendamine on kindlasti kaalukas ülesanne. Omaenese arvustustes tsiteerib ta palju, seda ka proosa puhul, nähtavasti just veendumusest, et lugeja peab saama suhu maitse konkreetse autori lausest ja keelest ning sedakaudu tema alateadvusest.

Tundub, et samalaadsetel programmilistel kaalutlustel ei taha Viiding ei ilukirjandusse ega ka metatekstidesse lasta seda head huumorimeelt, mille ta aegajalt reedab enesel siiski olevat. Ta hoidub naljategemisest, et kunst ei vajuks uinutavusse ega lepitavusse, vaid säilitaks oma ebamugavuse ja seetõttu tõsiseltvõetavuse. Mõte, et kunst peab olema tõsine asi – see eristabki Elo Viidingut enim praegusest peavoolust.

JOHANNA ROSS